

Conflictes per la terra al Delta de l'Ebre a l'època moderna: la Punta Grossa

Xavier RIBAS VILANOVA

I. Introducció

La desaparició de les terres comunals, esdevinguda en molts indrets d'Europa a la segona meitat del set-cents, fou un dels canvis previs a la transformació tècnica i productiva del camp, i l'estudi del paper que hi jugaren els diferents estaments socials mostra una gran diversitat d'estratègies, segons el tipus d'economia agropecuària de cada zona (BADOSA, 1990, 51).

En aquest sentit, la problemàtica generada per la possessió de la terra al delta de l'Ebre resulta doblement atractiva: d'una banda, aporta informació referent a les comarques meridionals del país, comarques que, no tan sols en aquest aspecte, han patit un greu dèficit historiogràfic que les ha mantingut, fins fa pocs anys, apartades del procés científic de coneixement del seu passat. D'altra banda, el Delta, amb les seves especials característiques físiques i evolutives, constitueix un espai força singular en la geografia catalana, i les estratègies utilitzades per tal d'ocupar-lo i explotar-lo, adaptades al medi, adopten també formes pròpies. De l'actuació dels diferents poders i de l'enfrontament social al voltant de l'espai deltaic i del seu domini, se'n poden extreure algunes claus que resulten útils a l'hora d'interpretar l'evolució jurídica i econòmica del delta de l'Ebre, un territori, a l'època moderna, en constant transformació.

Aquest article és, doncs, una primera aproximació a la problemàtica provocada per la propietat d'una zona molt concreta del Delta, la Punta Grossa, al llarg dels segles XVII i XVIII. S'analitza de manera aïllada, perquè el seu seguiment ens mostra amb coherència l'evolució seguida per les principals institucions amb jurisdicció al Delta, i pels individus amb intencions d'apropiar-se'l o explotar-lo. La polèmica que suscità,

però, s'ha de contemplar dins el context general d'apropiació de la terra al delta de l'Ebre al llarg dels segles, procés poc conegut i força interessant.

Primer de tot, s'ha de dir, per tant, que el seguiment dels conflictes generats per la possessió de la Punta Grossa s'integra en l'estudi sobre l'evolució de la propietat al Delta, estudi que a la vegada s'engloba dins un ambiciós projecte que ja fa un bon grapat d'anys endegà el Museu de Montsià sobre el delta de l'Ebre, destinat especialment a divulgar les diferents estratègies que l'home ha emprat històricament per tal d'explotar els recursos que ofereix un medi tan productiu. Val a dir que aquest projecte ha donat com a primer resultat un nombre elevat d'estudis, encara inèdits, en els quals han col·laborat més d'una quinzena d'investigadors, a qui hem d'agrair per endavant les seves aportacions (MUSEU MONTSIÀ, inèdit).

El grau d'intensitat d'aquestes activitats humanes al Delta (salinera, pesquera, recol·lectora, ramadera, agrícola) ha estat condicionat al llarg dels segles per diversos factors, alguns dels quals, que podríem qualificar de naturals, possibilitaven l'explotació d'uns recursos determinats en perjudici d'uns altres. La mateixa dinàmica evolutiva del Delta, els canvis de les desembocadures de l'Ebre, les avingudes, els estiatges, els continuats aportaments al·luvials, etc., creaven, modificaven o destruïen espais en els quals es podien practicar certes activitats alhora que se n'impediaven d'altres.

La inestabilitat i variabilitat d'aquest medi físic s'insereix, al darrer quart del s. XIII, en una diferenciació jurisdiccional entre el Delta dret i el Delta esquerre. Mentre el primer, ja pràcticament format, passava a ser, des del 1280, un territori sota jurisdicció reial (gràcies al bescanvi amb el qual el monarca recuperava el terme d'Amposta), la ciutat de Tortosa, alliberada dels seus senyors a partir del 1294, administrava els erms deltaics de l'hemidelta esquerre, encara en formació, gràcies als privilegis de què gaudia per la *Carta de Poblament* i el llibre dels *Costums*, amb l'excepció dels dominis particulars de l'Aldea i Camarles, atorgats pel comte Ramon Berenguer IV als anys de la conquesta cristiana.

Aquesta primera distinció, juntament amb els factors naturals abans esmentats, provocà amb el temps diferents estratègies d'apropiació del territori deltaic, les quals, lògicament, generaren també diferents tipus de conflictes.

II. Segles XII-XV: conflictes institucionals

La primera etapa documentada d'explotació del delta de l'Ebre comprèn des de la conquesta de mitjan s. XII fins a l'acabament de l'època medieval. L'activitat principal en aquests tres-cents cinquanta anys fou l'explotació de la sal, tot i que es complementava temporalment amb la

pesca als estanys. Ubicades majoritàriament al Delta dret, al voltant de l'actual sistema llacunar de la Tancada i l'Encanyissada, les salines eren en principi propietat dels tortosins com a col·lectiu, però també individualment, i eren administrades pel municipi (el llibre dels *Costums* en regulava l'explotació), gràcies a la donació expressa que Ramon Berenguer IV en féu a la *Carta de Poblament*.

L'explotació salinera, per tant, fou en un primer moment accessible a tots els habitants de Tortosa. Però la creixent rendibilitat d'aquesta activitat provocà, a la primera meitat del s. XIV, que la universitat iniciés un procés de semiprivatització basat en la concessió directa de les salines més importants a determinats ciutadans que poguessin afrontar les despeses necessàries per optimitzar l'obra i augmentar-ne la producció. Simultàniament, Tortosa creà una nova imposició municipal, la *imposició de la sal*, que afectava la sal comercialitzada. La Corona, que només rebia la novena part de tota la sal produïda en virtut de la *Carta de Poblament*, començà també, a partir dels inicis del s. XV, a concedir emfitèuticament salines als particulars, emparant-se en el fet que, com ja hem esmentat, el terme d'Amposta passà a la seva jurisdicció el 1280. Al seu torn, els saliners, que en un primer moment no semblen gens interessats en el terreny que acull les salines, sinó únicament en la seva explotació, veuen així obrir-se dues vies d'accés al producte, i aquesta nova situació genera un seguit d'enfrontaments jurisdiccionals entre la Ciutat i la Corona, sobre quina de les dues institucions tenia el dret d'adjudicar les salines, enfrontaments que no s'acabaran fins al 1437 amb un acord que, fet i fet, legitima la Corona com a possessora del Delta dret (ALMUNI, inèdit). És aquest, per tant, el primer enfrontament per terres deltaïques, un enfrontament institucional que, provocat de bon principi pel domini d'un recurs natural, acaba amb una solució que delimita la possessió territorial.

III. Segles XVI-XVIII: conflictes entre particulars

Amb l'inici de l'època moderna, s'inicia també una relativa decadència de l'activitat salinera, alhora que d'altres activitats adquireixen una major rellevància econòmica.

Pel que fa a la propietat de la terra (i tot i que Pierre Vilar situa l'inici de les concessions d'illes fluvials als primers anys del s. XVIII, dins el corrent d'expansió dels conreus generalitzat a tot el país (VILAR, 1986, vol. III, 207-213)), és cert que als segles XVI i XVII són força nombrosos els establiments emfitèutics de terres situades a la dreta de l'Ebre atorgats per la Corona, amb alguns antecedents documentats als segles XIV-XV. A principi del s. XVII, el patrimoni reial comença també a establir illes fluvials i eixampla així el seu territori jurisdiccional (MICHAVILA, inèdit). Al Delta esquerre, les grans heretats del temps de la conquesta aniran passant per mans de diferents posseïdors, els quals, mitjançant

subestabliments o arrendaments, colonitzaran els terrenys explotables, sia per convertir-los en camps conreats, sia per dedicar-los al pasturatge, i en podran arrendar també les soses que hi creixen. Al costat d'aquests grans dominis feudals, existien al Delta esquerre enormes immensitats d'allò que la documentació qualifica de *prats comuns*, oberts als interessos dels tortosins qui se'n podien apropiat lliurement, només desermant-los i conreant-los. Aquesta difícil convivència entre heretats particulars, prats comuns i antics prats comuns privatitzats, serà la principal causa dels conflictes que sorgiran al delta de l'Ebre al voltant de la propietat en aquests segles, i és en aquesta conjuntura on cal situar la problemàtica que afectà la Punta Grossa.

IV. Segles XIX-XX: conflictes derivats de l'acaparament

Per acabar aquest breu resum històric, només caldria afegir que l'època contemporània suposa per al delta de l'Ebre la plena integració a la vida econòmica que l'envolta. Els diferents projectes de canalització i sanejament fan estendre entre la població la certesa que *la Ribera* és a punt de convertir-se en un territori plenament humanitzat. Les maniobres per adjudicar-se grans extensions dels nombrosos erms, que sovintejaven encara per tota la plana deltaica, s'haurien d'observar detingudament, així com tot el procés que s'ha desenvolupat en aquests darrers cent cinquanta anys, que acaba amb l'actual estructura de la propietat en la qual uns pocs latifundis i nombrosíssims minifundis coexisteixen, amb l'absència quasi total de la mitjana propietat. Un estudi d'aquestes maniobres mostraria, n'estem segurs, força exemples de conflictivitat, si més no des del punt de vista legal.

V. La Punta Grossa

Els enfrontaments esdevinguts arran de la possessió de la Punta Grossa exemplifiquen, creiem que d'una manera força il·lustrativa, la tipologia dels conflictes propis de l'època moderna, majoritàriament endegats per l'ambició dels titulars d'antigues propietats d'intentar assegurar-se el domini sobre els erms circumdants, potser força improductius encara, però ja susceptibles de ser arrendats.

L'heretat de la Punta Grossa, situada al Delta esquerre, a la partida del mateix nom, deu la seva denominació a l'especial forma que el terreny va anar adoptant a mesura que la glera de l'Ebre aguditzava la seva corba en el camí cap al mar (AHCTE, Punta Grossa-8, 1759: 1v-2r).

Les seves afrontacions històriques són d'una banda el Mas d'Avall, de l'altra l'heretat de Camarles mitjançant prats comuns, i, de l'altra, el riu

(AHCTE, Punta Grossa, 1695: 1r-v). La seva extensió és indeterminada, ja que la dinàmica fluvial propiciava l'accentuació del meandre aleshores existent, factor que comportava la progressiva pèrdua de terreny. Amb tot, el 1733 es declara que l'heretat té 17.112 passes de circumferència (AHCTE, Punta Grossa-6, 1733: 1v-2r), que estarien incloses dins els més de 4.000 jornals de què constava la totalitat de la partida (AHCTE, Punta Grossa, 1695: 30v-31r).

Considerada no molt gran ni de gaire valor (AHCTE, Punta Grossa, s.d.: 21r), aquesta heretat *era una terra erma feta un bosch de tamarius, salses, sozes, solsores, prats, basses, canals, salats, terra fonda y negadiua, que en temps de pluges y abundants creixcudes de riu se umplen y se han umplert d'aygua* (AHCTE, Punta Grossa, s.d.: 1r).

L'història de la Punta Grossa s'inicia documentalment el 1515 quan Jaume Gil, curador de Jaume Canyissar, ven la meitat de l'heretat a Francesc Talarn, pescador de Tortosa, per 53 lliures. Tres anys més tard, el 1518, Justina, vídua d'Agustí Canyissar, ven l'altra meitat a Joan Pere Jordà per 60 lliures (AHCTE, Doc. varis, "*Sentencia 1703...*": 3). Aquesta partició de l'heretat es mantindrà inalterable fins almenys la primera meitat del s. XIX, però a la pràctica, com veurem, els successius posseïdors d'ambdues meitats actuaran conjuntament a l'hora d'afrontar els conflictes que sorgiran.

La possessió de la Punta Grossa es mantindrà durant tot el s. XVI i els primers decennis del XVII sense problemes aparents: els Jordà i els Talarn n'efectuen diferents arrendaments els anys 1606, 1607, 1621 i 1622 (*Ibíd.* 3). Però és en aquests anys que sorgirà la primera polèmica: l'heretat, que tenia grans extensions de terreny erm i sense utilitat, rep el 1617 els efectes d'una gran riuada de l'Ebre que inunda els boscos, els sosars i les terres baixes i, gràcies als sediments que hi diposita, repuja i dulcifica la terra i la converteix en terra de gran qualitat, apta per a sembrar, essent molts els que s'hi introdueixen i comencen a desboscar-la i a conrear-la. El 1621 s'inicia, doncs, el primer plet que hem documentat: els germans Talarn i els cònjuges Miquel Meca i Gerònima Meca i Jordà demanden Joan Pinyana, Pau Llorens i altres, fins a 45 particulars de Tortosa que conreen prats de la Punta Grossa amb el pretext que són comuns (AHCTE, Punta Grossa-6, 1733: 2v). Mentre els primers reclamen la seva possessió, el dret a fer-ne el que vulguin, i que es prohibeixi a tothom d'entrar a l'heretat sense el seu permís, el síndic de Tortosa, representant dels pagesos, manté que els erms són comuns i que els habitants de Tortosa tenen dret, per la *Carta de Poblament* i els *Costums*, a desermar-los i apropiars'ls. El 1622, el síndic esgrimeix encara altres raons de caràcter social: que la Ciutat és molt pobra i carregada de deutes i censals, dels quals gran part correspon a les provisions de forment que necessita, essent a partir del 1617 *quan s'han tret moltes i molt bones terres noves als comuns, que la Ciutat està més ben proveïda de forment i la gent pagesa i pobra està més proveïda i acomodada* (AHCTE, Punta Grossa, s.d.: 23r). Si els possessors presenten els antics arrendaments i esmenten llauradors

(Guillem Codina, Joan Sunyer, Monserrat Fabra) que han desermat trossos de la Punta Grossa amb el seu permís i llicència (*Ibíd.* 5r), el síndic al·lega que molta gent, abans i després del 1617, ha tret terres de la Punta Grossa i d'altres partides lliurement, i que només demanaven permís aquells a qui els amos els amenaçaven amb prendre'ls el blat (*Ibíd.* 27v). Val a dir que, tot i els arrendaments presentats pels titulars, no sembla que aquests contemplin l'activitat agrícola com la principal forma d'explotació dels erms, ja que, segons el síndic, *a Dn. Miquel Meca se li ha oit a dir moltes vegades que sino fos per lo peixer les eugues nos cuidaria de esta causa* (*Ibíd.* 21r).

Malauradament, la conflictivitat que hi havia durant la primera meitat del s. XVII provocà, juntament amb d'altres factors, que la sentència d'aquest plet no arribés a conèixer-se mai, ni tan sols per part dels interessats, però el que podria semblar una confrontació puntual, provocada per la riuada del 1617, s'anirà arrossegant en el temps, i esdevindrà un conflicte permanent que aflorarà de manera intermitent.

El 1626 es produeix un canvi de titularitat important: els Talarn, que havien mantingut la possessió d'una meitat de la Punta Grossa des del 1515, la venen en pública subhasta al cavaller Gregori Jordà per 301 lliures, de manera que la totalitat de l'heretat passa a mans de diferents branques de la casa Jordà (AHCTE, Punta Grossa-22, 1626: 2r-v).

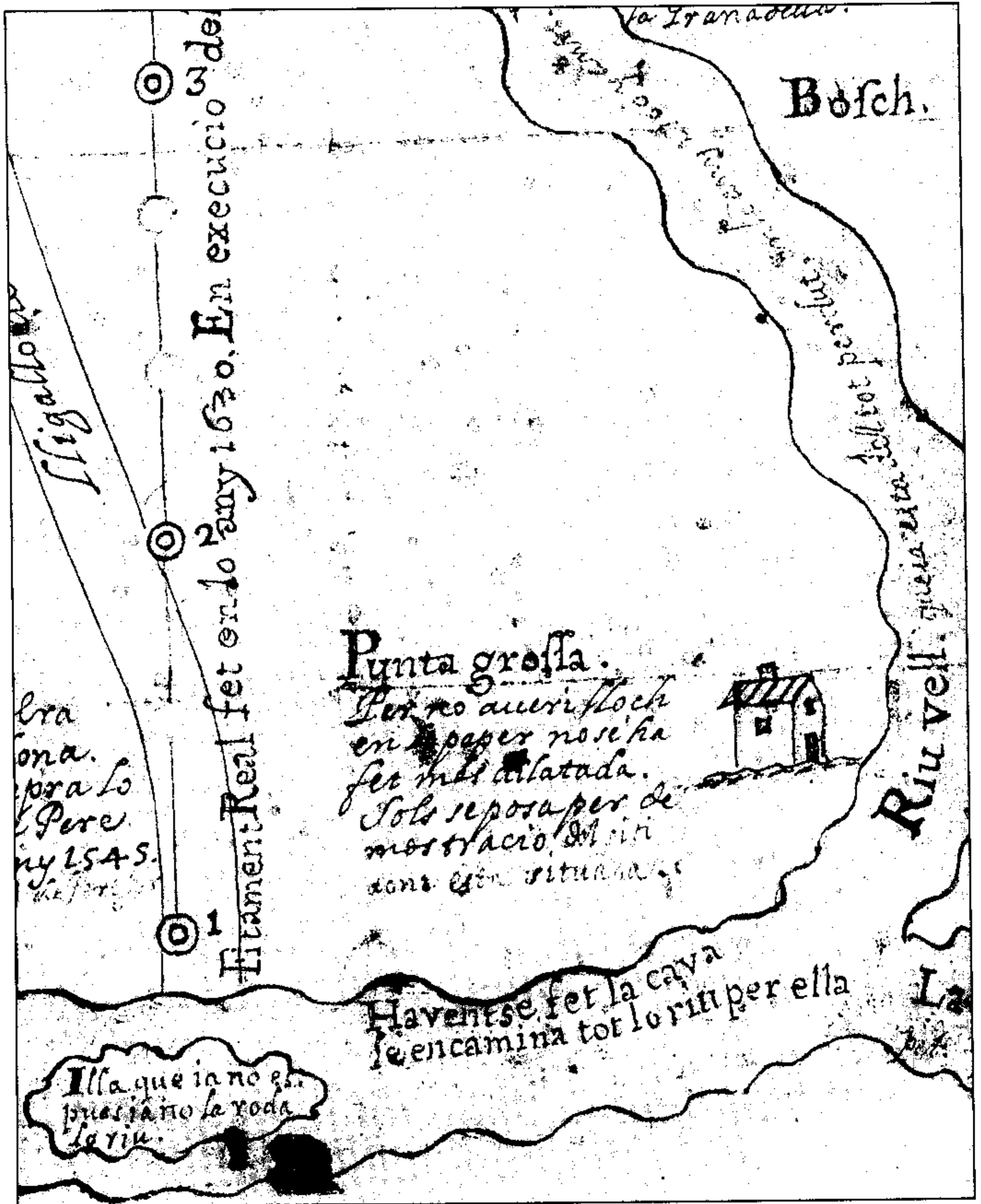
El 1694, gent de Tortosa *anaren junts ab armas, y ab tumulto* a l'heretat de la Punta Grossa, i es posaren a treure i conrear-hi terres, i en foragitaren els que les conreaven amb llicència i facultat dels Jordà i Pons (Antoni Pons, baró de Montclar, marit de la filla de Miquel Meca i Gerònima Jordà). Aquests *usurpadors*, com els qualifiquen els amos de l'heretat, ocuparen els erms i les terres ja conreades, malmeteren el corral i la paridora, i mataren les vaques i el bestiar, tant dels Jordà i Pons com dels parcers i arrendataris, per la qual cosa els dos possessors iniciaren una causa d'assistència criminal (AHCTE, Doc. varis, "*Sentencia 1703...*": 3). El síndic de Tortosa, representant dels anomenats *intrusos*, argumenta que l'heretat dels Jordà i Pons no s'ha estès mai a la totalitat de la gran partida anomenada Punta Grossa, i que si hi anà gent armada fou a causa dels moros pirates i per caçar-hi, si se'ls hi presentava l'oportunitat, i que si van matar les vaques i carnejar el bestiar fou perquè els mossos parcers el feren entrar dins els sembrats que havien fet (*Ibíd.* 6).

En definitiva, tota la disputa es redueix a saber si és cosa diferent la partida de la Punta Grossa de l'heretat del mateix nom posseïda pels Jordà i Pons. Segons aquests, tota la partida és seva, tant les terres cultes com els erms, i no hi ha hagut mai prats comuns. En canvi, segons el síndic, Pons i Jordà només posseeixen les parellades i terres conreades que ja tenen d'antic, mentre que totes les terres ermes (algunes ja reduïdes a cultura per ciutadans de Tortosa) són prats comuns de la Ciutat i dels ciutadans. Al 1696, es dictà sentència que declarava que tota la Punta Grossa, tant les terres cultes com les incultes, era propietat de Pere Jordà i Antoni Pons, hi prohibia de conrear terres sense llur permís, i

els permetia arrendar-les a qui els semblés, sentència confirmada l'any 1703, però encara pendent d'una causa de suplicació interposada pel síndic i pels particulars el 1733 (AHCTE, Punta Grossa-6, 1733: 3r).

Cal fer aquí algunes reflexions: és evident que els Jordà i els Pons posseïen la Punta Grossa gràcies a antigues escriptures de compravenda. I també és cert, a conseqüència d'això, que mai no van poder presentar cap mena de títol de donació reial ni d'establiment emfitèutic, per la qual cosa cal suposar que els terrenys de la Punta Grossa foren inicialment comuns, desermats pels Canyissar, primers possessors documentats. Si fos així, les terres ermes de l'heretat seguirien sent comunes, ja que l'apropiació d'aquestes només es pot fer mitjançant el conreu, i si aquest s'interromp la terra torna a la seva antiga condició jurídica. Però també s'han de considerar les raons adduïdes pels Jordà i Pons, segons els quals els erms inclosos dins la seva heretat ho eren no pas per voluntat pròpia, sinó per la mateixa naturalesa del terreny, que impossibilitava, després d'uns anys de conreu, la continuació dels treballs agrícoles, ja que la salinitat subjacent n'impedia qualsevol mena de collita. Acceptada aquesta tesi, el que realment discuteixen la Ciutat, d'una banda, i els Jordà i Pons, de l'altra, és si aquests són senyors de tota la partida, o bé simplement intenten apropiar-se de grans extensions de terra sense altra utilitat immediata que l'explotació de les soses i les pastures, però amb la possibilitat d'arrendar-les a diferents colons, amb el consegüent guany econòmic.

Mentrestant, s'havia produït un fet que modificaria essencialment l'espai deltaic, on la Punta Grossa en seria una de les parts més afectades: el 1666, la construcció de la sèquia de la Cava (que donarà nom a l'actual nucli de població) va propiciar un canvi de curs del riu, el qual abandonà el seu antic recorregut vorejant la Punta Grossa i anà a desembocar directament cap l'est (RIBAS, 1996, 6). Aquesta nova dinàmica creà un parell de variacions morfològiques que a la llarga també originaran conflictes: el 1710 comença a formar-se una illa fluvial que confronta pel nord amb la Punta Grossa mitjançant un petit braç de l'Ebre (AHCTE, Punta Grossa, 1789: 6v). Encara que el text dels *Costums* és ben clar pel que fa a la possessió de les illes fluvials (les illes són propietat dels senyors de les heretats limítrofs), és cert que ja des del segle XVIII estaven sotmeses al domini directe del patrimoni reial, que el 1719, mitjançant subhasta pública, establí l'illa en qüestió, coneguda amb el nom d'illa de la Punta Grossa, a Francesc Jordà i Gerònima de Pons i Despujol, els quals pagaven a l'arrendatari dels drets del rei la vintena part dels fruits, (AHCTE, Punta Grossa, s.d.: 8r). L'entrada, *indeterminada* segons la documentació consultada, sembla que provocà una subhasta força animada, ja que finalment es fixà en deu dobles, després que Josep Larrard -*nom massa poc freqüent perquè hom no hi reconegui el de la futura gran casa comercial de Barcelona*- n'arribés a oferir vuit (VILAR, 1986, vol. III, 208).

Fragment d'un croquis del segle XVII (reproducció: AHCTE)

A la vegada, el nou curs de l'Ebre provocà l'abandonament de l'antiga llera que limitava la Punta Grossa, la qual s'anirà dessecant i canviarà de naturalesa progressivament. Aquest fet l'aprofitarà el 1749 en Josep Sech, botiguer de Tortosa, que demanarà al patrimoni reial l'establiment emfitèutic d'una illa fluvial que, segons ell, s'ha anat formant a l'antic llit del riu, ja llavors conegut com el Riu Vell o l'Alveó Vell (AHCTE, Punta Grossa-8, 1759: 1r). El patrimoni reial, ignorant potser l'especial naturalesa i la mutabilitat de les terres deltaïques, o potser més aviat delitós d'adjudicar-les, estableix la suposada illa a favor de Sech el 4 de juny del 1749, amb una entrada de cent rals i un cens anual de cinc sous. Evidenment, tant Francesc Jordà i de la Torre com Xavier Despujol, marquès de Palmerola, demanden Sech com a posseïdors de la Punta Grossa, demanda a la qual s'afegeixen els possessors de terres a l'altra banda del Riu Vell, a la partida anomenada la Cava i Bosc: Francesc Vidal, Vicent Bellet i Gaspar Traval, entre altres (*Ibid.* 1r). Els demandants al·leguen que és impossible la formació d'una illa fluvial enmig d'un llit de riu abandonat i sec, només inundable amb grans pluges o avingudes; que, des que està sec, el Riu Vell ha estat treballat per tots els senyors de les terres adjacents de manera pacífica, i que l'establiment a favor de Sech és contrari a les Reials Lletres dictades pel rei Alfons el 1452, segons les quals les gleres que el riu deixa del tot desemparades acreixen als veïns per latitud de les seves heretats (*Ibid.* 2r). També l'Alcalde Major de Tortosa havia dictat una sentència de manutenció contrària a l'establiment, l'abril de 1748, en la qual declara que el terreny de l'Alveó Vell, que s'anomena la Ribera i que confronta amb la Cava i Punta Grossa, és de tots els propietaris adjacents (*Ibid.* 3r). Tot i això, Sech aconsegueix que el 1750 es publiquin unes Lletres Penals que prohibeixen a tothom entrar no ja a la suposada illa establerta a favor seu l'any anterior, sinó a tot l'Alveó Vell, sota pena de 200 lliures (*Ibid.* 3v). La pressió de la part contrària aconsegueix revocar aquesta prohibició l'any següent, el 1751, quan la Reial Intendència obliga Sech a limitar-se a la seva illa, sense entrar a l'Alveó antic, propietat dels altres, sota pena de la mateixa quantitat. Aquesta situació absurda, originada per la possessió d'una illa innexistent, es continua complicant, i el 1756 Sech obté unes altres Lletres Penals segons les quals ningú pot entrar a segar la sosa a la seva illa, ni pot impedir que ell la segui, sota la mateixa pena de 200 lliures. Com era previsible, l'altra part torna a declarar que l'illa no existeix, i com que el 1751 es prohibia a Sech d'entrar dins l'Alveó Vell, és ell qui haurà de pagar la pena estipulada. Finalment, sembla que el 1757 es resol la qüestió quan es mana a Sech que s'abstingui d'ocupar aquelles terres sota pena de 400 lliures (AHCTE, Punta Grossa, 1789: 3r).

Com veiem, les característiques pròpies de les terres deltaïques anaren despertant amb el temps la cobdícia de tota mena de personatges i institucions: la dels antics possessors per tal d'assegurar-se l'ampliació regular de les seves heretats; la de nouvinguts, que intriguen a favor seu amb terres innexistents, però també la del patrimoni reial, que intenta

assegurar-se la senyoria directa d'unes terres que, segons el llibre dels *Costums*, pertanyien a la Ciutat.

Al s. XVIII, però, el llibre dels *Costums* quedava ja massa llunyà i el projecte endegat per Carles III en fundar la nova població de Sant Carles de la Ràpita acabarà amb les aspiracions municipals de continuar administrant els erms deltaics, i deixarà de pledejar amb els possessors particulars. De fet, el 1780 es faculta el sotsdelegat de Sant Carles de la Ràpita per a establir, en nom del patrimoni reial, qualsevol erm situat entre els ports dels Alfacs i del Fangar, amb l'excepció, dictada el 1782, d'aquells que haguessin estat conreats i posseïts abans, i també d'aquells en els quals hi hagués dubte sobre el domini particular (AHCTE, Punta Grossa, s.d.: 4r). Així, el desembre de 1782, Pere Mir obté emfitèuticament deu jornals dins l'heretat de la Punta Grossa, i, el gener de 1783, és Francesc Brusca qui obté l'establiment de cinquanta jornals, uns inclosos a l'esmentada illa de la Punta Grossa (ja adherida a la resta de l'heretat), els altres a les platges de l'antiga illa i de l'heretat (*Ibid.* 4r-5r). La inevitable demanda interposada pels Jordà i Despujol provoca un plet que sembla que s'acaba el 1795, en què se sentència la validesa dels establiments a favor de Mir i Brusca, la propietat dels antics possessors dels terrenys desmuntats i conreats i es declaren comuns els erms (*Ibid.* 1r). Però els Jordà i Despujol recorren aquest veredicte, i, el 1806, ens fan saber que a les ribes de l'heretat hi havien plantat salzes, tamarius, àlbers i altres arbres a fi de defensar les terres de la força fluvial, i que també hi havien clavat estaquas amb la mateixa finalitat, per aconseguir així acréixer el terreny amb la retenció dels al·luvions. Al·leguen, també, que en el terreny ocupat per Brusca a l'illa de la Punta Grossa, abans hi havia una sèquia destinada a desaiguar els terrenys, i que tot això ho ha malmès Brusca, cegant la sèquia, tallant els arbres, privant els possessors del dret d'al·lució i impedit-los regar les seves terres, ja que ha ocupat les ribes i ha impossibilitat que els Jordà i Despujol puguin construir-hi sínies (AHCTE, Punta Grossa-16, 1806: 1r-3r). El 1808, el litigi encara continua, no ja contra Mir i Brusca, sinó contra les seves vídues, i a causa del que la documentació anomena *turbulències polítiques* (que nosaltres coneixem com la Guerra del Francès), i d'haver-se extraviat els documents, el cas encara no era resolt el 1832.

Mentre transcorre d'aquest plet, esdevé una altra vegada un d'aquells factors naturals esmentats de bon principi que tanta importància han tingut en l'evolució del Delta i de la seva propietat: el 1787, una avinguda de l'Ebre, la *Riuada Grossa*, torna a inundar la Punta Grossa, i repuja i endolceix els erms, i els converteix en cultivables. La situació, però, no és pas la mateixa que cent setanta anys abans, en què els pagesos entraven espontàniament a treballar les noves terres. Ara és el mateix sotsdelegat qui autoritza els veïns de Tortosa de sembrar totes aquelles terres no adjudicades i no discutides, amb la condició que cedeixin una quarta part dels fruits a benefici de les Reials Obres del Canal (AHCTE, Punta Grossa-13, 1796: 4r). Un plet endegat pels senyors del Mas d'Avall per aquesta

mateixa qüestió ens resulta de molta utilitat a l'hora de copsar l'evolució soferta pels organismes judicials pel que fa a l'adjudicació dels erms deltaics: la sentència, dictada el 1795, reconeix que tot el Mas d'Avall és propietat de la titular, Maria Lluïsa Giménez d'Embun, però estableix la condició que aquesta n'ha de conrear els erms en un termini de quatre anys, o que en perdrà la possessió, i els erms es consideraran comuns, i així el patrimoni reial podrà adjudicar-los a qui els sol·liciti (*Ibid.* 2v-3v). Idèntica devia ser l'actuació del patrimoni reial respecte als erms de la Punta Grossa, però ja durant el s. XIX comprovem com l'heretat s'ha anat desmembrant: els Llibres d'Hipoteques del 1835 recullen diverses operacions de compravenda de petites porcions de l'heretat realitzades per diferents pagesos: mentre algunes només paguen una vint-i-vuitena part dels grans (blat i ordi) a la casa Despujol, i no paguen cens pel que fa a d'altres conreus com les figueres (AHCTE, Hipoteques-50, 1836: 15v), d'altres terrenys ja estan totalment lliures de càrregues. I encara una altra dada: l'onze de maig de 1835, Joan Gilabert, pagès de l'Ampolla, compra dos jornals de terra situats a la partida de la Punta Grossa a Mateu Casanova, també pagès, per 33 duros. Aquests dos jornals, que afronten tant amb terres dels Despujol com amb terres dels Jordà, són en part sembradura i en part salats (sosars), i confirmen així la pervivència d'erms en el s. XIX, tot i que ja no sembla que provoquin la polèmica que històricament provocaren (AHCTE, Hipoteques-50, 1835: 39v-40r).

VI. Conclusions

De l'estudi d'aquest seguit de conflictes sobre la Punta Grossa, se'n poden extreure algunes conclusions, ampliables a tot el Delta esquerre. Hem esmentat, a l'inici de l'article, l'especificitat física del delta de l'Ebre com un factor que provoca determinades característiques pròpies en el procés d'apropiació dels erms. Efectivament, de l'anàlisi comparativa d'aquest procés amb allò que esdevingué a la resta del país, no se'n desprèn altra coincidència que no sigui la temporal. A la Catalunya interior, la disputa sobre les terres comunals se circumscriu al dret d'ús de pastures i boscos, a la suposada legalitat d'establir càrregues damunt aquest dret per part dels barons, a l'intent d'aquests de limitar o gravar el dret de pastura en els camps segats -i privats-, o bé, finalment, als intents dels ajuntaments, endeutats i ocupats per l'oligarquia local, de vendre els comuns. No es discuteix en absolut la propietat de la terra, ja d'antic adjudicada i repartida, ni tampoc es constaten intents d'apropiació per part dels propietaris, sinó que les disputes se centren únicament en el dret d'ús, o bé en la cessió mitjançant la venda a carta de gràcia o l'arrendament (BADOSA, 1990, 54 i ss.). En casos de noves rompudes -que és el que en definitiva succeeix a la Punta Grossa-, *el senyor el que fa és procurar cobrar el lluïisme o procurar no perdre'l i seguir cobrant el delme* (SERRA,

1986, 350), però no pas obstaculitzar l'actuació d'uns artigaires que majoritàriament ja el reconeixen com a senyor directe de les terres que posseeixen; no es tracta tant d'una intrusió pagesa com de l'ampliació progressiva del territori dominical.

Rebutjades les semblances amb la generalitat del país, potser podríem esperar certes analogies en espais semblants al delta de l'Ebre. Al delta del Llobregat, donat en feu inicialment a les principals institucions eclesiàstiques barcelonines -la Seu, Sant Pere de les Puelles, Sant Cugat- (CODINA, 1966, 81), la discussió sobre els emprius estarà centrada secularment en l'aprofitament ramader, cobejat tant per la ciutat de Barcelona com pel nou municipi del Prat, constituït a final del s. XVII (*Ibid.* 135 i 148), tot i que també s'hi poden trobar, a la banda de la Marina de l'Hospitalet, i durant el s. XVI, usurpacions de terres ermes per part dels propietaris (*Ibid.* 91). A la Camarga francesa, els prats propis de la ciutat d'Arles, que s'estenien per tot l'est del Delta, foren venuts als burgesos vilatans ja al 1601-1602, en un intent de sanejar les arques municipals, exhaustes després de les guerres de religió en les quals s'emmarca la matança de Sant Bartomeu del 1572 (PICON, 1988, 48). A partir d'aquesta aproximació inicial, trobem, doncs, poques similituds entre les estratègies emprades a l'hora de privatitzar els erms deltaics i les practicades en altres contrades: l'aferrissada defensa municipal tortosina del caràcter lliure d'aquests prats guarda cert paral·lelisme amb l'actuació del Prat a l'hora de defensar les pastures, però es diferencien, de manera essencial, a parer nostre, en l'enfocament que ambdós municipis tenen del procés colonitzador: mentre Tortosa incentiva l'activitat agrícola, el Prat defensa la ramaderia com la principal forma d'explotació.

S'ha de constatar també, com ja hem dit a la introducció, que l'evolució morfològica del delta de l'Ebre propicia una constant transformació dels espais, cosa que afecta no només la naturalesa d'aquests, sinó que també dilueix els límits de les heretats i afavoreix la intromissió de pagesos sense terra. Aquesta intromissió, accentuada quan un fet tan fortuït, com pot ser una riuada, millora sobre manera les característiques físiques de la terra, i converteix els erms improductius en terres molt bones per al conreu (tot i que només durant un curt període de temps, que no sembla ultrapassar els deu anys), és beneficiada també pel marc legal que històricament ha regit la vida tortosina: la claredat amb la qual la *Carta de Poblament* i el llibre dels *Costums* estipulen la condició de comuns dels erms del terme general, i el lliure accés a l'apropiació serà defensada una i una altra vegada pel síndic de la Ciutat, el qual, fins a mitjan s. XVIII, sempre acudeix en defensa dels particulars i contra els antics possessors de les heretats, als quals no dubta a qualificar d'*usurpadors de terres comuns*, i entre els quals destaca la casa de Jordà (AHCTE, Punta Grossa-13, 1796: 71v-72v). Val a dir que no només es discuteix la possessió dels erms de la Punta Grossa, sinó que també està documentada la conflictivitat que afectà els erms de l'Aldea, de Camarles o del Mas d'Avall, heretats totes quatre que, un moment o altre, estigueren sota el

domini de l'esmentada casa de Jordà (factor que, sens dubte, dóna suport a la tesi del síndic de Tortosa), i possessions, l'Aldea i Camarles, al cap i a la fi, fruit de donacions comtals que no s'haurien de sotmetre en principi a discussió, però de les quals els propietaris intenten també ampliar els límits a mesura que s'eixampla la plana deltaica, entrant així en contradicció amb l'esperit de les lleis municipals.

Pel que fa als pagesos que s'endinsen a la plana amb l'objectiu de desermar i conrear uns pocs jornals de terra, és evident que fenòmens com les riuades de 1617 o 1787 n'afavorien aquest corrent, en transformar el terreny i garantir almenys durant uns anys l'obtenció de bones collites. Però no podem limitar la pressió sobre el territori deltaic a l'aparició puntual d'aquests esdeveniments: el ritme creixent dels establiments emfitèutics concedits per la Corona al Delta dret al llarg del s. XVII, confirmat documentalment, evidencia ben clarament l'augment progressiu d'aquesta pressió. I si una bona quantitat de pagesos (no només de Tortosa ciutat, sinó de tots els pobles de l'interior) no dubten a aconseguir la senyoria útil a canvi d'una entrada i un cens anual, encara menys dubtaran a l'hora de fer-se amb la plena propietat d'un antic erm lliure de càrregues, i més tenint en compte que la llei, tant en la lletra com en l'esperit, els donava suport.

Quant als propietaris, destaca en primer lloc l'elevada posició social: Miquel Meca i Terça, marit de Gerònima Jordà, lloctinent del batlle a Tortosa, almenys el 1618 i el 1637-38 (AHCTE, Establiments-16, 1617-1618: 161r; Establiments-19, 1601-1793, 15: 76r) era fill de Miquel Meca i de Claresquí, cavaller de l'orde de Sant Jaume, i de la tortosina Marianna Terça i Puig (ROVIRA, 1997, 193), i nét de Bernat Meca, castlà de Bellver i senyor, per via matrimonial, de Castellar del Vallès (MARTÍNEZ, 1993, 257). Francesc Xavier de Despujol i d'Alemanys-Descatllar (1732-1809), marit de Gerònima de Pons (neta de Miquel Meca), fou, a més de marquès de Palmerola, regidor perpetu de Barcelona, president de la seva Junta de Defensa el 1795, durant la Guerra Gran, i gentilhome de cambra en exercici (VILA, 1992, 342). De l'actuació respecte als erms de la Punta Grossa es desprèn que la màxima ambició d'aquests propietaris no és pas impedir l'entrada de colons furtius, sinó que busquen, plet rere plet, una confirmació del seu domini sobre els erms, o bé, dit d'una altra manera, negar a aquests erms el caràcter comú. Una vegada confirmada la seva titularitat, no dubtaran a arribar a acords amb els pagesos intrusos, abandonant la via judicial a canvi d'una determinada part dels fruits. A tall d'exemple, el marquès de Palmerola encara rebia, a final del s. XVIII, o bé una catorzena, o bé una setena part dels fruits recollits per pagesos als quals l'Audiència havia obligat a marxar, però que havien arribat a un acord amb el marquès, deixant així de ser intrusos per a convertir-se en arrendataris (AHCTE, Punta Grossa, 1789: 4v-5v).

Així, doncs, tant la Ciutat com els possessors litigaran no pas tant pel dret dels pagesos a desermar, sinó pel dret que cadascuna de les parts (ciutat i propietaris) reclama d'administrar aquests erms, amb el consegüent

augment dels ingressos fruit dels diferents arrendaments, sense negar però la importància que podien tenir els erms per a la Ciutat, ja que proporcionaven uns mínims ingressos als pagesos més humils, i podien apaivagar relativament algun brot de malestar social. Però, en definitiva, els pagesos no seran tant els protagonistes d'aquests enfrontaments, sinó que esdevindran un simple instrument en mans de les dues parts litigants. També, s'ha d'esmentar l'evolució de les sentències en tot aquest temps: mentre que és la Ciutat, a través del síndic, qui representa els pagesos que desermen terres suposadament incloses dins les heretats, les decisions judicials sembla que afavoreixen sempre els antics propietaris, i obliguen a respectar els límits, i hi prohibeixen l'entrada sense permís a tothom. Però, primer amb les illes fluvials, i després amb tot el Delta esquerre, la progressiva omnipresència del patrimoni reial provoca la desaparició de la Ciutat en la defensa dels pagesos, factor que porta inherent el canvi d'òptica de l'Audiència, segons la qual allò que al s. XVII i a la primera meitat del XVIII eren erms propis de les heretats i, per tant, només podien treballar-se amb un previ acord amb els titulars, passen a ser, a partir de l'aparició de la figura del sotsdelegat de Sant Carles, terres potencialment comunes (si el propietari no les treballa en un termini precís), en les quals no s'hi pot introduir ningú si no obté un establiment emfitèutic atorgat pel patrimoni reial.

En definitiva, l'evolució jurídica dels erms de la part esquerra del delta de l'Ebre mostra la progressiva pèrdua del paper de la Ciutat com a representant i defensora dels interessos dels pagesos davant els poderosos; el fracàs de la política municipal adreçada a mantenir l'administració dels erms i a facilitar-ne l'explotació agrícola, i la seva substitució pels estaments reials, els quals, encara que també en discutiran als propietaris la titularitat, no ho faran pas per la subsistència dels pagesos ocupants ni pel progrés del territori, sinó per a assegurar-se la titularitat d'extensions cada volta més grans del Delta, o, el que és el mateix, per a augmentar les rendes de la monarquia.

Caldria, però, revisar la incidència concreta dels erms en la vida econòmica de la comunitat. Els mecanismes administratius que en regulaven l'explotació, els ingressos obtinguts pel municipi a través d'aquests mecanismes, els ritmes d'apropiació per part dels grans propietaris circumdants, o bé els ritmes d'ocupació per part dels pagesos (ritmes aquests difícils d'esbrinar: *la comunitat pagesa és invisible. Veure-la o no és un acte de fe* [PADRÓS, 1995, 29], i només apareix en cas de conflicte), la mateixa noció de *prat comú*, de *béns comunals*, són factors que s'haurien d'investigar amb més profunditat per a compendre la importància econòmica real d'unes terres que, molt sovint titllades pràcticament d'improductives, eren, pel que hem vist, cobejades per tothom i, per tant, causa permanent d'enfrontaments.

Bibliografia

- ALMUNI, Victòria: "L'explotació de la sal al delta de l'Ebre", dins MUSEU DEL MONTSIÀ, *El delta de l'Ebre: memòries d'un medi, espai d'uns hòmens*. Inèdit.
- BADOSA, Elisa (1990): "Endeutament col·lectiu i desaparició de béns comunals a Catalunya a la segona meitat del segle XVIII", *Pedralbes*, 10: 51-66.
- CODINA, Jaume (1966): *Delta del Llobregat. La gent del fang*, Granollers, Ed. Montblanc.
- MARTÍNEZ, Miquel Àngel (1993): "Aproximació a l'estudi d'una família catalana als segles XVI-XVII: els Meca", *Pedralbes*, Actes del III Congrés d'Història Moderna de Catalunya, vol. I: 255-263.
- MICHAVILA, Ivon: "Evolució de la propietat al delta de l'Ebre", dins MUSEU DEL MONTSIÀ, *El delta de l'Ebre: memòries d'un medi, espai d'uns hòmens*. Inèdit.
- MUSEU DEL MONTSIÀ: *El delta de l'Ebre: memòries d'un medi, espai d'uns hòmens*. Inèdit.
- PADRÓS, Joan Antoni (1995): "Senyors i pagesos a la vall d'en Bas (segle XVI)", *Annals 1995*: 29-46.
- PICON, Bernard (1988): *L'espace et le temps en Camargue*, Arles, Actes-Sud.
- RIBAS, Xavier (1996): "A propòsit de *la Cava*", *Informatiu del Museu del Montsià*, 39: 5-6.
- ROVIRA, Salvador-J. (1997): *Els nobles de Tortosa (segle XVII)*, Tortosa, Consell Comarcal del Baix Ebre.
- SERRA, Eva (1988): *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII*, Barcelona, Crítica.
- VILA, Ramon (1992): "Despujol", *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona, Ed. 62.
- VILAR, Pierre (1986): *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, 4 vol., Barcelona, Ed. 62.